

u znaku noža, zrelo doba

Dobrica Ćosić je pisac koji se čita, čije knjige imaju srećnu sudbinu da ih znaju i vole neuki i obrazovani, seljaci iz župskog vinogorja i suptilni znalci i sudije velikih kultura i odnegovanog ukusa. Čovek koji sa određenom vrstom ponosa i izvesnom dozom tribunske ambicije nosi svoj nadimak GEDŽA, čije knjige doživljuju pet uzastopnih izdanja u godini, kao u doba kad se verovalo knjigama i umnim ljudima, čije ime nije umaklo sudbini svih velikih književnih imena: da bude praćeno nesmanjenom radoznalošću, navijačkim bodrenjem poklonika i pokudnim zvižducima neprijatelja, profanisanjem novinske kritike, priznanjima i nagradama književnih apelata, svim onim varljivim nanosima superlativa i odricanja koja iznenadno uzvilita jedan samonikli, životnim intenzitetima nabrekli talenat.

U svetu u kojem je umetnik najčešće „oholost i najviša tačka“, kad počinje da gleda na sebe tuđim očima i kroz prizmu basnoslovnih banknota koje izviru iz redakcijskih kasa, kad vino književne slave zaslepljuje i najtrezvenije i po vokaciji vedre glave, Dobrica Ćosić je očuvao vitalnost prvih zanosa, nevinost koncentracije i sposobnost da se nastavi motivom i činom, iznenađio je vrstom upornosti koju u veoma retkim primercima neguje naš književni klimat. Tvorackom žudnjom za istinom u ovom vremenu svakovrsnih diletanata, fragmentarnih pismenosti i duhovnih derivata, on je imao volje da hoće i snage da dobaci,

da obuhvati i sažme unutarnjim vidom jedno od najsurovijih poglavlja naše nacionalne istorije: sramote domaćeg raskola, laži pozlaćene tradicije i posuvraćene prirode u ljudima koju je posredstvom njih, otuđenih, ta tradicija stvorila.

Saga o domaćim Forsajtima i forsajtičima koju je na srpskom, psovačkom nečistom i jedrnom jeziku ispisao Dobrica Ćosić, pesnik i negator seoske melanholije i folklorne mitomanije — ta beskrajno tužna priča, tragična do mere koju je teško odrediti, o srpskim samozvanim vojvodama, o *deobama* kojima dugujemo najveći deo modernih socioloških, kliničkih i neurotičkih negativnih nasleđa, priča o *deobama* koje su bile pre konačnih *deoba* na četnike i partizane, na poražene i pobednike, lišena je onog nezemaljskog, eteričnog odsjaja kojim je zaogrnuo Galsworthy (Golsvordi) svoje vitalističke plave zveri, svoje naslednike i pobunjenike u ime Lepote. Na 1117 stranica novog romana Dobrica Ćosić govori o tužnom putovanju srbijanskog seljaka u pakao četništva: o žudnji starog kao svet ili još tačnije starog kao selo da se ne zatire seljačko pleme gubitkom njeve, poricanjem svojine, o svirepim slugama i duševnim gazdama, o smolastim pustim ljubavima, o svetu čije su kule tonule stvarno, istorijski, pre nego su bile i dovršene, o ljudima koji su izgubili sve što nisu umeli da nadju a koje je neka silna nepojamna žudnja ipak gonila da se biju, da životom radi života a ne

radi smisla tabanaju svoje utabane prerovske i trnavske staze.

I sav taj svet grubih navika, sa podzemnim prkosima bogu i Americi i svemu što ruši utvrđene zakone medje i plota, taj surov i sumorni svet pribijen uz tle tetura se, pije, slavi, piruje i očajava, gradi decu usput i skoro nadničarskim nemarom da bi se ta ista deca plašila klepanog čelika u rukama očeva, služi taj svet i krađe, otima bogu božje i caru carevo, trpi batine na golim butinama i čuva vajne singierije „za sutra“, piše članke o stvaralačkim zaslugama i vrlinama noža i njegovog je rob a u dubini biča, kad valovi podsvesti narastu do verbalnih konvulzija, kolektivnom intuicijom mutno oseca izdaju i četništvo kao žig i proklinje Srbiju — „kuju nesrećnu“ za iznevrene nadanja i pokosene ljuze.

Dobrica Ćosić je pisac koji o seljačkim vrovima i ponorima piše suvereno, snagom probudjenog elementa; on taj svet zna i oseća ne iz glomaznih psiholoških i socioloških studija već iz žive, svakodnevnog *situacione istorije* seljaka. Tehnikom modernih dubinskih analiza, izrazom koji ostvaruje talasava gibanja svesti, isprekidanim tokovima monologa i gustim snopovima svetlosti kojima mnoštvo duševnih vidnih polja opterećuje, Ćosić je ovim romanom-epom napisao najprecizniju studiju iz psihologije našeg sela i kad se nekada bude pisala istorija naše agrarne civilizacije Ćosićeva *ljudska dokumenta* biće možda jedan od os-

novnih izvora, korisna predja svakom ambicioznom istoričaru. Mi smo imali pisaca sa više sentimentalne, nerazumne odatnosti selu kao Janko Veselinović i Milovan Glišić, pisaca sa više sviftovske gorčine kao Radoje Domanović, sa više sklonosti za lirske nijanse i medaljone kao Laza Lazarević, sa naglašenijom socijalnom simpatijom za seljaka živomučenika, kao Dušan Radić, ali ostace činjenica da je prvi pisac našeg duhovnog klimata koji je dobacio do skoro *empirijske psihologije* našeg sela — Dobrica Ćosić. Ćosićev seljak ne misli više se frulaški, ne aminuje „učeničkim“ frazama popa i učitelja i njegov duševni i duhovni horizont ne završava se na visini seoskog crkvenog tornja. Još manje je u duhu one romantičarske predstave o neuništivosti nacionalnog magli u dubinama njegove duše i u isidorinskim egzaltacijama o moćima brestova i smolastog patriotizma u opancima. U „*Deobama*“ vri od opore psihologije i slojevitih pomeranja u dubinama psihike, i trebalo je godinama biti slep za gromade problema u tzv. primitivnoj psihologiji pa tvrditi kako seljački život nije podesna gradja za roman, jer nije, navodno, granat i složen za romansijski paradni brokat.

Seljak u stanju prirodne ogođenosti iz vremena *deoba* nije u Ćosićevom vidnom polju ni onaj bronzani seljak u šajkači sa stola austrijskog cara ni prodana duša i turska slugeranja, kako bi reznuo izazovni antiseljački nihilizam. Osovinska je, neumoljiva sila, večita kao bregovi, jedna njegova žudnja: *imati*. Melanholija nad neobranim žutim tirkama i groždjem snažnija je od bilo kakvih nacionalnih šupljih egzaltacija i treba pročitati nekoliko stranica u DEOBAMA o gnevnu Uroša Babovića i njegovoj tupoj melanholiji nad propadanjem letine, o njegovoj mržnji prema varoškoj napuži koja „uvek o glavi seljačkoj radi“ ili one stranice o izdaji brata zbog tapije pa videti koliko su naši raniji klasičisti-realisti baš u onome što je bila njihova osnovna vokacija bili lenka senke, koliko im je nedostajalo dubinske vidovitosti i sistematske inspiracije za problem seljačke duše i seoskog socijalnog fatuma. Srbija — selo u vremenu *deoba* sve je drugo samo ne idilična radna košnica sa natpisom samo sloga Srbina spasava. Čovek se pognuo do zemlje, hteo bi nekuda naniže, uvukao se u ramena a naslagane žudnje za onim što se nije imalo pravilne: sav onaj talog naše istorijske nacionalne nedovoljnosti, koji će posle DEOBA ostati pod empirijskom etiketom *četništvo: seljačka nesitost za ručnim satom, za krevetom i nogama seoske učiteljice, svetosavlje u zabranama i sniskim seoskim školama, točila za noževne, nacionalne proslave i prazne grimiznosti, kralj i otadžbina, štruks pantalone i ferman i anterija, zlo radi zla, packe i ceriči po golim butinama, pakleno kolo svaćijih pet minuta u kojem se kao na matu-ri čovečnosti ispitivao svaki preostali zdraviji refleks u ljudima, svi uzaludni nemoćni odsevi duha u valpurginoj noći kame — sav taj svet čiji su nam gvozdeni prsti, radikalna demagogija i filozofija neodronjenih bregova postali golemo prepreka, ta večita potresna vajkanja na plavi kamen koji je preskup, na porreske dažbine i suviju, taj svet, dakle, u koji je zaronio lucidni, istraživački duh jednog modernog pisca, pokazao je u DEOBAMA sa kakvim se još recidivima i sa koliko tragičnim odricanjima i posustajanja ima da nosi naš moderni socijalni reformatorski*

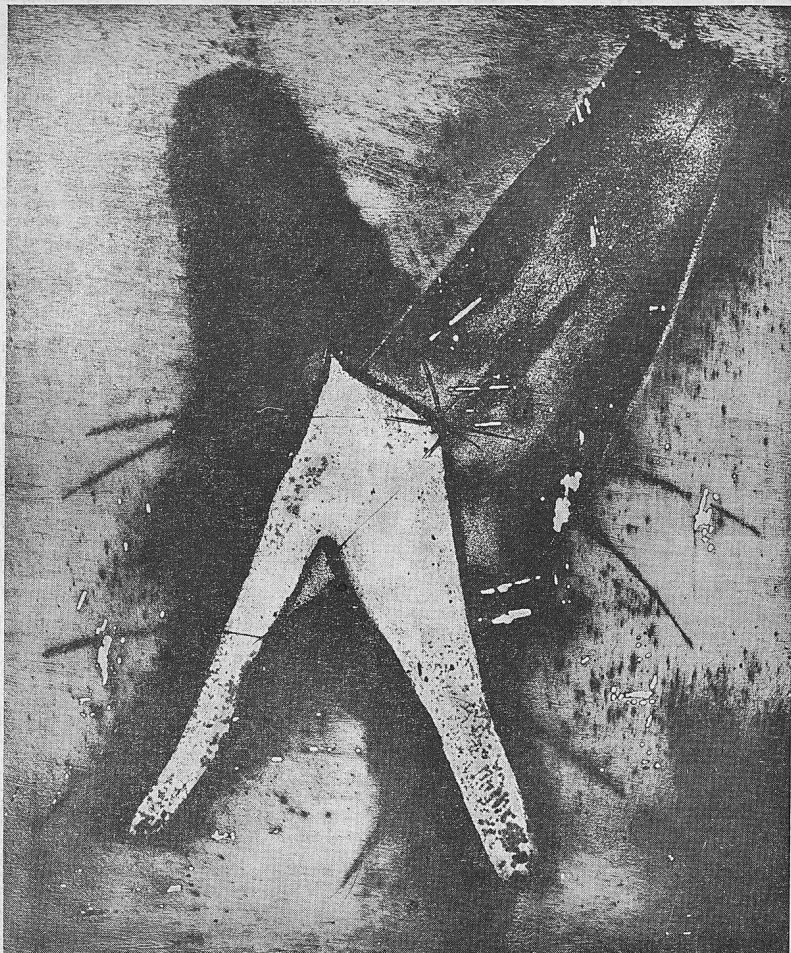
elan. Nikad jedan pisac pod našom književnom krovinjaramo nije sa toliko energije slikao atmosfere izgubljenosti, razbivenosti psihike, čista strujanja straha i ljudske atrofije za moralni čin kao Ćosić u ovom romanu. Ako takvi sudovi bez apelate nešto znače, moglo bi se reći da sa Ćosićem dobijamo svoju prvu *zrelu genealogiju nemoći, prva obrazloženja tursko-srpske krvi i istorijskih osuda na život*. Jer, pored svih nanosa rezonerstva i moralne nadmoći nas danas, čovek ne može da ostane nem i hladan, sistematično zazidan pred tim stravičnim kaleidoskopom u kojem protiče ritual *deoba*: te košate ruke, četničke nostalgije za mekom zemljom predaka u vinogradima, mukli dozivi tajne u biološkom, jecaji slomjene životinje u koljašu koji puzi za detetom i preklinje, moli za razumevanje pred ambisima koje je otvorio nož iz njegove ruke, žene sa sinnericima, poručnici karijeristi koji bez brige ubijaju za funte, i taj pusti, balkanski misticizam u braku sa folklornom a iznad svega tihi duboki doziv, stalna veza sa životom u biološkom smislu, tražili su razumevanje ravno herojskoj muškosti da svedok ovih događaja zaboravi barikade i istinu gledanu preko „puštane nišanske linije“, za račun potresnije optužnice i humanijeg svedočenja o istinama *deoba*.

Mogao je Ćosić jer vidi, zna preciznije slutnjama nego biranim socijalnim argumentom. Ćosić je *romansijski* jer svega i to čuje i ostati. Jedan od naših mlađih romansijsa za koga bi retko koja kritičarska ambicija imala hrabrosti da izusti poznatu Franceovu (Fransovu) krilaticu: *povodom pisca govoriću vam o sebi. On ima smelosti da zaseče u velike moralne dileme, moći da razmakne dimenzije problema, da uspostavi svoje težište sila i da se u svom svetu kreće sigurnim pokretom sejača iz pesme Victor Hugo. Što je najredje, sme da valja svoje probleme sa očiglednom žudnjom da se razreši, oslobodi tom kreacijom za novi prostor i nove tvoračke sumnje i opterećenja*. Amoralan u smislu jeretizma prema propagandnim ciljevima reći ide na jezgri zračenje moralnosti, na rizik presudnih preispitivanja.

Ćosić zna da u svojoj Srbiji, vezanoj hiljadama niti od „svinjarske aristokratije i državotvoraca“ do plave krvi regenta i njegovog rahićnog naslednika u emigraciji, da u toj Srbiji čija su se deca radjala na grudvama i među čokotima snuju konci nasledja, prenosnih dejstava istorijskih uslovnosti, onog specijalno našeg *causa transtien* kojim se u nacionalno folklorističkoj divinaciji srpskog i Srbende oformio sasvim osoben, tragično deformisan tip našeg čoveka-četnika. Tu je korenje: neprepušna dinarska varijanta našeg seksualno energetskog majdana, tu je solunastvo u tragičnim izdancima, nacionalna hipertrofija koja je iznad osrednje, narodništvo u rusko-pravoslavnom smislu, a iznad svega kao vrsta osobene, teške ukletosti, u srcu smonika i Morave ispisana, ugravirana kao kolektivni testament, poruka žitelja moravskih onima koji dolaze iz njene utrobe. Osion, bez mere u dobru i zlu, individualista i sa bremenom tragedije koju valja taj njegov individualizam, sa voljom za moć koja zaprepasuje, rađajući često po inatu redje po sevu, gotovo nikad razložno i planski, taj tip podesca na čoveka iz drevne srbijanske hajdučije kad je čovek maljavim rukama imao da brani svoju kolibu i verige, svoj ođak i pet ari okučnice ne brinući i za sudbinu komšijske čeljadi. Takav je be-

enrique zanartu (čile)

susret I, 1961. (akvatinta i bakrorez)

sumnje najimpresivniji blok u DEOBAMA: Uroš Babović, i takav je ogroman broj moravaca u viziji Dobrice Čosića. Veličina ove umetnosti nije u tome što pokazuje do kakvih su rezultata u istorijskom hodu dovodile socijalne izopačenosti, do kojih se nizina imala da surva i otudji ljudska biljka već u tome što ta nesvodljiva, plastična, granata vizija govori nedeljivošću elementa o izgubljenim, zrelim energijama, o nesrećnim potocima hipertrofiranih nesrećnika sa svih narodnosnih proslavljenih bojišta naše istorije, ljudi kojima su pokatkad zasijale oči od saznanja da su mogli biti i drugo i da su pred sobom pali na ispitu ljudske, to znači moralne zrelosti. Njena veličina nije u tome što pokazuje da su svetosavljie ili kosovska patetika ili Koreni seljačke avlijske, medjaške filozofije omogućili pojavu Uroša Babovića nego u tome što pokazuje da svi ti moravci ne mogu biti isto što i Uroš Babović. Skrivene, oslobodilačka dijalektika u metničke misli uprahnuto se i pokazuje u toj moći nadahnutog govora slikom, sugestije kojoj nisu potrebni oslonci izvan užarenih zona saznanja koje otvaraju umetnikove unutrašnje slutnje, njegov prirodni organ za istinito.

Čosić ima živo osećanje istorije u onome što ona kao vid ljudske drame nosi na svojim talasima ili ostavlja na sprudovima i plićacima svojih čudljivosti, onda kad su glave zazidane i moralni rezonatori ljudi pod koprenama nacionalne ili narodnjačke magije. On ima izoštreno osećanje sveta u pokretu, promena koje prouzrokuje u moralnom jezgri ljudi njihova socijalna struktura, njihovo društveno biće, u banalnoj frazeologiji udzbenika marksizma. U istoj meri, možda i više, ima sluha za muziku aritmičnog, za divlje i prividno besmislene pokrete gomila, za vrstu dijalektičkog, tvoračkog obračuna sa istorijskim nanosima. On je dakle, u konačnom preseku, pisac moralne, ako ne i moralističke vokacije, razmišlja, bogateći taj pojam jednom dubinskom dimenzijom angažovanosti, tvoračkim nastojanjima da se taj svet preobrazi ili bar opomene nad odlivima klepanog čelika i moravске četničke kataklizme. Ne umičući ni tren pred onim što je vreme prezrelo ždanovštine krsilo kao frontovskih zanos ili pogrdnje recidivni idejni skelet, Čosić zna, ubeđen je, da pitanja sudbine, bez fatalnog prizvuka u toj reči, pitanja moralnog smisla u ljudskim činovima, dahtave bitke između tela i antitela u moralnom pa i političkom stroju čovekove prirode imaju svoju daleko snažniju poeziju, silniji ritam i odjek u dušama ljudi od proglašaja i propovedi tišine, ćutanja i kadifinih linija birane književne fraze i slike. Meni, bez lažnih ograda i pregrada, imponuje i životno me, antejski, vedri taj neumorni vitalizam, to slavlje napona i umne mišićavosti i bez ikakvog skerlićevskog trunja u navikama i kultova u lokalno patriotskom smislu, radije me to grdno obilje moravске poezije, tolika količina kondenzovanog života i ustremljenosti ka idealu. Čosić je, pored sveg dosta čestog hodanja na šulama, prenaplašenog artizma u otkućaju rečenica, u vidljivoj težnji da svaka nova reč ne bude reč smrtnika, ipak očuvao nepotkupljiv duh prvih stvaralaca, čistotu prvih uzbuđenja pred plimama inspiracije i čitajte u ovom romanu one retke pauze, predahe, „u zatijštu istorije“, kad zriču zrikavci i ljudi čeznu za čistim toplim posteljama, kad se tela otvaraju u samoci za vrednosti „van istorije“ da se veruje kako je, u sumi svih suma, talenat jedna nepremostiva živa realnost bez koje se sve može ali ne može da nagna na vrenje tudja duhovnost ako se nešto slično nije odigralo u piščevoj emotivnoj i umnoj racionalnici.

Poezija je, dakle, onaj osobeni, čosićevski satkan, dah vinograda, moravskih senjaka i vrbaka, dah plodnosti u smolastom tkivu ljubavi, prisustvo prirode kao plodnog principa nasuprot trvenjima i klanjima kojima je

izložena ljudska gungula. Kako je daleka ta Čosićeva poezija onome što se kod nas sve do Skerlićevog vremena pozdravljalo i slavilo kao originalni, poezijom nadahnut seoski život! Tu je doduše sve isto kao što su i godišnja doba ostala ista i nebesa, i kao što po duhovitoj primedbi našeg najumnijeg komentatora večnosti i žena nosi dete devet meseci isto kao u srednjem veku ili još pre u antičko doba, ali je i sve drugo i neuporedivo intenzivnije kad se u ista godišnja doba, u nebo i smisao radjanja zagledao pisac originalnije duhovne moći i punijeg pesničkog dara, kad se nad modrim šljivcima i nad drenovskom nizijom nadnelo znamenje noža i sa njim perspektive suludih ambisa otvorenih tim nožem. Opšti princip plodnosti koji se ispoljava u svemu što ispisuje Čosićeva imaginacija kad je o selu reč izražava se u biljnosti stvari, u toplim mesnatim nogama devojaka, u ljubavi za grešni zemni život koja ide od sedih domaćina do prvih erotičnih nadražaja u nausnicama mladića, u panteističkoj senzualnosti sveta koja katkad kao u opisu noćnog parenja konja na mesečini dostiže lepotu paganskog uzbuđenja i majske tvoračke čarolije i ako bi se, po primeru starih pravednika, u kritici ispisivala pojedina mesta iz romana kao slike tih impresija učinila bi se velika nepravda piscu i knjizi, jer bi čitalac bio lišen svega što knjiga nosi kao opšti duh plodnog, moćnog saobraćaja sa velikim ornamentima sveta koji se otvorio pred okom pisca. Čitao sam ovu knjigu u atmosferi vojničkih kokula, noževa i pušaka, u onoj toliko poznatoj iz svih romana javljivi žudnje koju samo kasarna može da uzvilita, posle trubnih znakova svake večeri, i činilo mi se u pojedinim trenucima da Dobrica Čosić piše ovu knjigu protiv svih kasarni, bez obzira na to što kao i ja, veruje u razlike među kasarnama, što verujemo da su jedne od njih strazare za ludilo onih drugih i što se na negaciji noža rodila moja i naša kasarna. Dobrica Čosić je umetnik i zato antipapist, antidogmatik, antirajalist i jer se podrazumeva ta zavisnost i odnos, poezija o kojoj mi govoru „Deobe“, za koju se spremamo van svih kamenih stubova i bronzanog robovanja istoriji, ta poezija je više nego lirski zanos nad baršunastim mrakom pod prozorima i otvaranjem tela u suton za negacije srednjovekovnih principa, ona je „reprodukcijom ljudske suštine na jednom višem stepenu“ i za jedan viši, spiritualnom zrelošću oplodjeni život.

Kritika je već istakla zamah i složenost Čosićevog poduhvata, sintetički karakter romana, modernan tehnički postupak u artističkoj gradnji i snagu kreativnog elementa kojim su ostvarivani likovi u delu.

Ali, nešto po inerciji katedarske, književno teorijske misli, nešto iz bojazni od preciznijih i osećajnih sudova, ona je, sem u časnim izuzecima, ostala na bleđim epitetima od starina, na opisnim rečenicama starije kritičarske škole kojoj je najpresudniji cilj bio i ostao da delu navuče književno-teorijske rukavice, da pronadje da li je delo ep ili drama i da piščevoj viziji nađe pogodno mesto u rafovima književno-teorijske ostavštine. Delo ponornih problema, otvarajući se i za darovita sondiranja sociologa, za brižljive studije psihosanalitičara, za novi dijalektički obračun sa tzv. karakterologijom Jugoslovena, gradjenom na cvijićevsko-jovanovićevskim idejama o rasnoj izvornosti i primatu Srbina, koje pokazuje porazne trenutke našeg kanibalskog mentaliteta u kanibalskoj mržnji na sve što ništi primat krvi i svojine, to delo u jezgri modernih nagona, nejasnih i mabžovitih snova o gipkijoj celini ljudske porodice, svesno ili nesvesno predaje se tom profesorskom analizom konformizmu

riko debenjak (jugoslavija)

tragovi na malteru XIX, 1961. (bakropis u boji i akvatinta)

pamćenja, utapa se u močvare izvršenog inventara, a strujni život ritam matice u njemu, elementat gradilačke negacije, tone pod naslagama činovničke revnosti i školske lagodnosti klasiranog. „Deobama“ Dobrice Čosića uzbuđuje pre svega potresnost i silu na vizije, tragedija jednog zavedenog naroda koji se našao, svesno ili u koncima krvi i sudbine, pod znakom noža i prihvatio taj znak kao sopstveno izjavljenje. Što su se kola istorije u jednom trenutku, nužno, okrenula nizbrdo za četničke ravnogorske fikcije, „za te epske očajnike i kukavice“, što su mnogi slavni akademski šesiri ostali u prašini i blatu neostvarenih želja, što su mnoge ministarske ambicije otišle u dim, što je čitav jedan svet oko Morava osetio očajanje ravnogorskog iskonskog kataklizma, što su Englezi seli u svoje avione ostavivši četnike i odneli debele sveske dnevnika o „viteškim osobinama“ morlačke rase, što se sve to desilo tako i dobilo takav izraz u delu Dobrice Čosića, za jedan istinski socijalno pozitivni, humanistički elan, ima samo u toliku vrednosti ukoliko nosi na videlo svesti dijalektikom umetnika unutrašnje razloge zavedenosti nacionalnih opterećenja i deformiteta, ukoliko taj pogubni znak: kame i mrtvačke glave, služi kao ogledalo čitave one povorke uzroka i posledica kojima je srpski nacionalni kompleks opterećen od Nemanjića do Draže Mihajlovića, od prvih bratoubilačkih ratova između Stevana i Vukana do slepe i mutave žudnje za zemljom onog seljaka

u „Deobama“ koji zbog tapije rođenog brata izdaje četnicima.

Čosić je na tim opasnim i tužnim visinama umetnosti pokazao sebi ravnu meru i ta mera je nesumnjiva moralna zrelost, lepota muškog odricanja za račun istinitog, poreda izvojevanja poezijom nad silama koje su vazda negirale poeziju noseći na ivicama noža nemoći njene rose i oblaka, sutonskog panteizma i vinogradarske nostalgije za čokotima. Jer i taj grdo opterećeni silnik, pusta snaga od čoveka, taj bahati smrknuti Uroš Babović, pred kojim cepti moravski korpus i koji ubija sina po nekome užasnom ritualu zemlje, u ime njeno, i posuvraćeni osioni i seoski sluga Ljubiša Dačić koji atavistički iskijava sve muke svojih predaka slugu nad neonoćnim gazdama, i Kosta Cvetić, majord, tužna slika srpske oficirske zatupelosti, manijački ubeden u vrstu moderne solunske veličine, i Mile Savković mentalna slabotinja sa jednim jedinalim zdravilim refleksom, koji sve srećnije, intenzivnije trenutke života zbira između dve smatne ženske noge — svi su oni zavedeni, prevareni, iznevereni u slutnji, razoružani pre dolaska partizana i pre aritmične topovske kanonade ruskih divizija.

Imao sam utisak neprekinute melanholije u piscu što je sve u tom odnosu i takvom poretku stvari i što sve te gramzive u životom obdarene ruke njegovih rabadžija i slugu imaju tu sudbinu da ostanu u trnjacima i na medjama vinograda kao ruke

ubica i izdajnika umesto da zemlju koju su vekovima mučili poseju svojim veselim grobovima...

A koliko je tek vremena prošlo od onih godina kada su i naši umni pisci izvikivali parole zajedno sa partizanima i grdili neprijateljske bradate predstraže i kada se kao merilo književne vrednosti dela uzimao stepen prezira prema četničkim ajmanima i talijanskim strašljivim šlemovima! Koliko je ova misaonost daleka tome vremenu i koliko je trebalo mučnih polemika, melodramskih sukoba i nerazumevanja oko stvaralačkog čina dok su stasali uslovi za pojavu „Deoba“! Da li, na kraju, treba ponavljati opšta mesta o apelaciji pokolenja, o jedinosti vrednosti njihovog suđa i istoriji kao učiteljici života? Dobrica Čosić je stvorio delo, raskriljeno, radijumskih zračenja, opterećeno blokovima problema, pokušao da na pepelu jedne ljudske sramote otkrije pravdu i grumenje energetskog razuma za potome pobedenih i pobednika. To delo uliva se u tok našeg strujnog, otvorenog senzibiliteta, podstaje sprat-žarište, podatak o neprekinutim energijama koje još uvek, fragmentima uprkos, luči u kulturi naš nacionalni organizam. Nagrada dovoljna za noć nedoumice usjanih kriza i sumnji u piscu, za časove u kojima je čitavo „moravsko pleme“ orgijalo svojom pomenošću, pitanjima divljim ritualima u šavovima ložanja i neumoljivoj ukletosti pisanja.

Miroslav EGERIĆ